

Katus László

Ecclesia semper reformanda et renovanda

Egyháztörténeti tanulmányok

KRONOSZ KIADÓ

Katus László

Ecclesia semper
reformanda et renovanda

KATUS LÁSZLÓ

ECCLESIA SEMPER
REFORMANDA ET RENOVANDA

Egyháztörténeti tanulmányok

Kronosz Kiadó
Pécs, 2021

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2021-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

print ISBN 978-615-6339-05-8

pdf ISBN 978-615-6339-06-5

A kötetet szerkesztette:

GÓZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR

Borítóterv:

MÜLLER PÉTER

Olvasószerkesztő:

BELLUS IBOLYA

A borítón látható kép:

Szent Péter és Szent Pál, ismeretlen festő, 1620 körül

Második, javított kiadás

© Katus László örököse

© Kronosz Könyvkiadó Kft.

TARTALOM

Előszó helyett

Interjú Katus Lászlóval hitről, egyházzal, történelemről 7

TANULMÁNYOK

A magyar katolicizmus a 18–19. században	27
A Szentszék és Magyarország 1700–1848	43
Prohászka Ottokár (1858–1927)	95
A bencés rend iskolái a 19–20. században	107
A szegvári plébánia története	125
Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában	
a 19. század derekán	194
Az I. vatikáni zsinat az újabb történelmi kutatások tükrében	209
XIII. Leó pápa és az ószláv liturgia ügye	230
Keresztények és a szabadság – történész szemmel	240
A kereszténység szerepe a középkori Európában	259
Egyháziak hétköznapijai a középkorban	281
Várúrnők és apácák – nemesasszonyok a középkorban	290
„Megvan az ideje az ölelésnek és megvan az ideje az öleléstől való tartózkodásnak”	303
Névmutató	313
A tanulmányok eredeti megjelenési helye	325

ELŐSZÓ HELYETT

*Interjú Katus Lászlóval
hitről, egyházzól, történelemről*

A szülői házból hoztad magaddal katolikus neveltetésedet? Milyen hatások értek fiatalkorodban, amelyek a történelem iránti érdeklődésedet felkeltették, és ezen belül hogy fordult figyelmed az egyháztörténet felé? Mindig is ez érdekelt, vagy volt olyan olvasmány vagy tanáregyéniség, ami/aki erre a területre irányította a figyelmedet?

Szüleim számára egész életükben fontos volt a katolikus vallás. Mindketten kalocsaiak voltak, s Kalocsa mindig is jelentős katolikus központ volt. Édesapám felmenői gazdálkodók voltak (ahogy Kalocsán mondták: pógárok). De minden nemzedékben sok gyerek született, s egyre kisebb darabokra kellett felosztani a birtokot, így édesapámnak és testvéreinek már nem jutott föld. Szerencsére Kalocsán volt alkalom ipari szakképzésben is részesülni, s édesapám nyomdai szakmunkás (gépszedő) lett. Az 1920-as években ő volt a kalocsai Legényegylet (Kolping-család) ifjúsági elnöke. Anyai ágon őseim iparosok voltak. Édesanyám Kalocsán elvégezte a polgárit, s utána tanítóképzőbe szeretett volna menni. De otthon azt mondták, hogy neki is szakmát kell tanulnia, így lett okleveles női szabó. Szüleim éppen az én születésem évében, 1927-ben felköltöztek Budapestre, illetve Kispestre, ami csak 1950-ben lett Budapest 19. kerülete. Édesapám néhány év múlva kapott egy háromszobás lakást a Wekerle állami munkástelepen. Én ma is ebben a lakásban lakom. Ezt a csaknem ötezer lakásból álló telepet Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter kezdeményezésére építették az első világháború előtti években. Akkoriban Európa egyik első és legkorszerűbb kertvárosa, munkáslakótelepe volt, 2-3 szobás lakásokkal és minden lakáshoz kerttel. Nagyon jó volt itt lakni, s mostanában is kapósak a wekerlei lakások. Az állami üzemek dolgozói és kiemelt budapesti vállalatok

szakmunkásai (ahogy az ötvenes években titulálták őket: a munkásarisztokraták) kaptak itt lakásokat. Az állam a Nyomdászegylet rendelkezésére is bocsátott elég sok lakást, így nemcsak házak, hanem egész utcák is voltak, ahol csak nyomdászok laktak.

Említettem, hogy szüleim vallásosak voltak, s engem is így neveltek. A legötétebb ötvenes években is nyilvánosan jártak templomba, pedig többször feljelentették és figyelmeztették őket. Édesanyám férjhez menetele előtt dolgozott a szakmájában, de feleségként és anyaként már nem (akkoriban egy szakmunkás megengedhette magának, hogy a felesége ne dolgozzon). Ő a legkorábbi misékre járt, édesapám engem két éves korom óta valamelyik délelőtti misére vitt magával. Mikor iskolás lettem, ő is áttért a fél 9-es diákmisére, s 60 éven keresztül ezt látogatta. Sohasem ült le, még 92 éves korában, a halála előtt két nappal is végig állva hallgatta a szentmisét. Számunkra még mind az elemi, mind a középiskolában kötelező volt a hittan. Azonban ennek nem sok hatása volt megfelelő családi vallási háttér nélkül. Nálam ez megvolt. Édesapám olyan nyomdában dolgozott, ahol több katolikus újság is készült. Gimnazista koromban rendszeresen olvastam a *Vigiliát* (amelynek legelső számát ma is őrzöm), majd felsős koromban a *Magyar Kultúra* című jezsuita folyóiratot.

Az elemi iskolát Wekerle-telepen végeztem, középiskolába 1937-től a X. kerületi Széchenyi Gimnáziumba jártam (a mai Könyves Kálmán körúton). Ez nyolcosztályos állami gimnázium volt, de az oktatás színvonalában (több tanárunk egyetemi magántanár volt és az egyetemen is tartott kurzusokat) és a vallási nevelés terén vetekedett a legjobb szerzetesi gimnáziumokkal. Éppen akkor, amikor én kezdtem, akkor került oda egy fiatal hittanár, Liska Zoltán, aki akkoriban a legjobb ifjúsági lelkivezetők közé tartozott. Tíz éves működése során iskolánkból – ha jól számolom – 36 papi hivatás került ki. Ő szervezte meg az iskolai cserkészcsapatot, amelynek kezdettől fogva oszlopos tagja, majd egyetemista koromban, segédtiszként egyik vezetője voltam. Zoltán atya szoktatott rá bennünket a mindennapi Szentírás-olvasásra (ami akkoriban korántsem volt általános a katolikusok között). Rajta kívül vallásos személyiséggem kialakulásában igen fontos szerepet játszottak a jezsuiták. Édesapám már Kalocsán jó kapcsolatban volt velük, s Budapesten is rendszeresen látogattuk a Kalocsáról a fővárosba került pátereket (például Révay Tibort, a Manréza első igazgatóját, vagy Zsíros Ferencet, *A Szív* című újság akkori szerkesztőjét). A jezsuitáknak Pesten nem volt középiskolájuk, de a 8. kerületi Horánszky utcában volt egy kongregációs otthonuk (ma is működik Párbeszéd Háza néven). 14 éves koromban ide kezdtem rendszeresen járni a középiskolások Mária

Kongregációjába, majd 1945-ben átmentem az egyetemisták Kongregációjába. Tíz éven keresztül, 1941 és 1950 között minden szombat délutánomat és estém-et a Horánszky utcában töltöttem. A gimnáziumi „kongóban” Tornyos Gyula, majd az ő halála után Pálos Antal, az egyetemi „kongóban” pedig a nagy hatású szociológus, P. Varga László volt a prézesünk.

A Mária Kongregáció a jezsuiták vezetése alatt nem pusztán jámbor vallási gyülekezet volt (természetesen imádság, elmélkedés, szentségimádás is volt minden alkalommal, félévenként pedig lelkigyakorlatot tartottunk), hanem színvonalas „önképzőkör”, a szó eredeti és valódi értelmében. Minden heti összejövetelre ki volt tűzve egy téma, amelyből egy vagy több társunk felkészült egy előadással (amit szabadon kellett elmondani), s utána élénk vita folyt. Néha az éppen Pesten tartózkodó jezsuita hírességek közül is eljött egy-egy hozzánk előadást tartani (például P. Kerkai Jenő, a KALOT alapítója többször is), más-kor meg az Urak Kongregációjának tagjai látogattak meg bennünket, köztük neves egyetemi tanárok (például Szekfű Gyula). Az egyetemi kongregációban P. Varga rendszeresen odaadta nekünk neves külföldi – főleg francia és jezsuita – teológusok és tudósok stencilezett írásait (a legtöbbjük akkor éppen nem publikálhatott). Így ismerkedtem meg Teilhard de Chardin, De Lubac, Daniélou írásaival, de a domonkos Yves Congarra is ő hívta fel a figyelmemet. Jacques Maritain írásait már középiskolás koromban olvastam. A jezsuitákkal a rend feloszlata után is még több mint egy évtizedig – illegális formában – rendszeres kapcsolatban maradtam.

A gimnáziumban az alsó osztályokban a matematika és a természet-tudományok iránt érdeklődtem (a matematika iránti vonzalmam máig megmaradt, pécsi egyetemi tanítványaim nem kis bánatára, mert én vittem keresztül a történeti segédtudományok között a történeti statisztika, illetve a kvantitatív módszerek oktatásának bevezetését). De hála kitűnő történelem- és magyar-tanárainknak (ez utóbbiak németet és franciát is tanítottak) már a 4. gimnáziumban (a mai 8. osztálynak felel meg) a filozófia felé fordult az érdeklődésem. Sokáig nem tudtam dönteni a történelem és az irodalom között. Elsősorban magyarságtudománnyal akartam foglalkozni, s ahhoz úgy véltem, hogy mindkettőre szükségem van. Akkoriban, a negyvenes évek elején divatos volt ez a diszciplína, az egyetemen Magyarságtudományi Intézet alakult, s *Magyarságtudomány* címen tudományos folyóirat is megjelent, amelynek számait rendszeresen megvettem. Már gimnazista koromban olvastam olyan jeles történészek és irodalomtörténészek írásait, könyveit, akiknek az előadásait később az egyetemen hallgattam. Felső gimnazista koromban kedves, szinte minden-

napos olvasmányom volt Prohászka Ottokár (ezt a szokásomat mindmáig megtartottam), s akkoriban kezdtem olvasgatni a középkori egyházi írókat is, főleg Szent Ágostont (a Parthenon Klasszikusok sorozat latin–magyar kiadásában) és Aquinói Szent Tamást (Schütz Antal szintén bilingvis válogatásában). Természetes, hogy mint hívő embert az egyháztörténet is érdekelt, különben is a magyarság lényegi alkotóelemének tartottam a keresztény hitet és a keresztény kultúrát. Ebből a témakörből főleg Balanyi György, Meszlényi Antal írásait és a nyolckötetes Bangha–Íjjas-féle egyháztörténetet olvastam.

1945-ben érettségiztem. Ez az érettségi szomorú emlékem. Ugyanis 1944. november elején a nyilas kormányzat behívta a budapesti középiskolák 8. osztályos (17-18 éves) diákjait úgynevezett kiegészítő karhatalmi szolgálatra. Egyenruhába öltöztettek bennünket, s kaptunk egy-egy – a lakosságtól beszolgáltatott – kétcsövű vadászpuskát, hat sörétes tölténnyel. Úgy képzelték, hogy azzal fogjuk megállítani az orosz tankokat. Mikor karácsonykor bezárult az orosz ostromgyűrű Budapest körül, nagy dilemma elé kerültünk: visszamenjünk-e az egy napos karácsonyi eltávazásról, vagy sem. Én úgy döntöttem, hogy nem megyek vissza, ennek következtében több mint három hétig bujkálnom kellett a nyilasok elől (mert a katonaszökevényeket a helyszínen „felkoncolták”, amint ezt plakáton is hirdették). De végül is ép bőrrel megúsztam. Osztálytársaim nagy része visszament, s amikor februárban nekihajtották őket az orosz ostromgyűrűnek, többen elestek, a többiek pedig fogságba kerültek, s egy-két év múlva szállingóztak haza. 1945 júliusában csak a fél osztály érettségizett, a másik feléről akkor még nem tudtunk semmit.

1945 szeptemberében beiratkoztam az akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem (a későbbi ELTE) Bölcsészettudományi Karára, történelem–magyar tanári szakra. Mindenáron ragaszkodtam ehhez a szakpárosításhoz, főleg a magyarságtudomány okán. Ez pedig az Eötvös Kollégiumi felvételembe került. A Kollégium akkori igazgatójának, Keresztury Dezsőnek az volt a véleménye, hogy ez a két szak együtt túl sok és túl nehéz, ezért a Kollégiumban nem engedélyezett ilyen szakpárosítást. Engem is válaszutólé állított: válasszak más szakpárosítást, akkor felvesz, de ha ragaszkodom a magyar–történelemhez, akkor nem. Én inkább lemondtam az Eötvös Kollégiumról.

Az egyetemen az első három év csodálatos volt. Még tanítottak a híres nagy professzorok, akiknek írásait már ismertem: a történészek közül Domanovszky Sándor, Deér József, Alföldi András, Hajnal István és Váczy Péter óráira jártam, egy félévig még Szekfű Gyulát is hallgathattam, aztán elment Moszkvába követnek. Az irodalmárok közül Horváth János, Alszegehy Zsolt, Bisztray Gyu-

la, Eckhardt Sándor előadásait hallgattam, de a nyelvész Pais Dezső és Zsirai Miklós, a filozófus Kornis Gyula (ő volt a legjobb előadó) és Prohászka Lajos, a művészettörténész Gerevich Tibor óráira is rendszeresen jártam. Én medievis-tának készültem, ezért Deér, Hajnal, Alföldi és Váczy tanítványául szegődtem. Kifejezett egyháztörténeti előadások nem voltak, de Kornis Gyula egy érdekesítő kurzust tartott a középkori skolasztikus filozófiáról, Horváth János pedig a magyarországi középkori költészetéről és a reformáció koráról. Művészettörténetből is főleg a középkori vallásos művészettel foglalkozó órákra jártam. Szakdolgozatomat is a középkori Kelet-Közép-Európa eszmetörténetéről írtam Deér Józsefnél, majd az ő külföldre távozása után Váczy Péternél.

A negyedik évben (1948–1949-es tanév) már kezdtek feltűnedezni a marxista előadók, s a marxista klasszikusokat is olvasnunk kellett. Mivel ezek az írások egyházi indexen voltak, annak rendje és módja szerint engedélyt kértem és kaptam az illetékes ordináriustól, a váci püspöktől, hogy olvashassam őket. Az ötödik évben aztán teljesen átalakultunk szovjet típusú marxista (sőt sztálinista) egyetemmé. A történész szakon a régi nagy professzorok lassan eltűntek, s Mód Aladár vette át az uralmat. Ő természetesen nem fogadta el a középkorról írt szakdolgozatomat, s így egy másik, újkori témájút kellett benyújtanom.

Katus László „klerikális” mivolta miatt nem taníthatott a diploma megszerzését követően. Mi alapján aggatták rád ezt a címkét, és milyen következményekkel járt ez a gyakorlatban? Kerültél-e méltánytalan helyzetbe gyakorló vallásosságod miatt, értek-e inzultusok miatta?

Az egyetemen mindenki tudta rólam, hogy hívő katolikus vagyok. Akkoriban mindenki valamiféle jelvényt hordott. Az én kabátom hajtókáján a kongreganista és a cserkészjelvény volt látható. Ráadásul beléptem a Barankovics István vezette Demokrata Néppártba, s részt vettem az egyházi iskolák államosítása vagy a Mindszenty letartóztatása ellen tiltakozó egyetemi gyűléseken. Mikor 1950 júniusában végeztem és megkaptam a diplomát, csodálkozva vettem tudomásul, hogy nem kaptam tanári állást (akkor mindenkit központilag helyeztek el). Néhány nap múlva hívatott a kari párttitkár, Békeiné elvtársnő. Ő korábban nyomdai munkás volt, s néhány évig ugyanabban a nyomdában dolgozott, ahol édesapám. Jól letolt, hogy munkásgyerek létemre milyen klerikális reakciós lettem, s közölte, hogy a kirúgástól ugyan megmentett (ugyanis az utolsó államvizsga napján reggel a hirdetőtáblán megjelent egy közlemény, amely szerint az

évfolyam egy részét – a „reakciósokat” – kizárták az egyetemről, ők csak 1956 után kaptak diplomát), de tanári állást ne reméljek. Ráadásul abban az évben indult a levéltáros szak, erre jelentkeztem, fel is vettek, de az első órán a szak vezetője, Léderer Emma kijelentette, hogy a magamfajta reakcióst nem hajlandó tanítani, s kiutasított az óráról. Nem maradt más választásom, mint – az egyik mérnök iskolatársam segítségével – elmenni útkövező segédmunkásnak a Fővárosi Útépítő Vállalathoz. Ennél a vállalatnál kaptam a munkakönyvemem, ami később előnyömre szolgált, mert ennek alapján nem csak munkásszámításának számítottam, hanem eredeti foglalkozásom is útépítő munkás volt.

Nem kellett azonban túl sokáig szép fővárosunk útjainak kövezésénél segídeknem, mert I. Tóth Zoltán – akinek óráit az egyetemen hallgattam – hívására 1951-ben bekerültem a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének nemzetiségi kutatócsoportjába délszláv (horvát) referensnek. Klerikális hírem azonban ide is eljutott. 1952 tavaszán egy akadémiai központi káderes igyekezett meggyőzni arról – a saját példájára is hivatkozva –, hogy az ilyen elavult dolgoktól, mint a hit, meg lehet szabadulni. Mivel nem hagytam magam meggyőzni, 1952. június végén távoznom kellett az Intézetből. Az akkori káderes 1956 után szép tudományos karriert futott be: az egyik akadémiai kutatóintézet igazgatója, a kilencvenes években pedig a Katolikus Egyetem tanára lett. Ez arra vall, hogy nem hiába imádkoztam érte. Utólag megállapíthatom, hogy ellenségeimért való imáim általában meghallgatásra találtak. Például: az Intézet akkori vezetői közül, akiknek értesüléseim szerint részük volt kirúgásomban – többnyire egykori egyetemi diaktársaim –, az egyik az ötvenes évek végén eljött hozzám és bocsánatot kért. A másikkal pedig, aki azután egyik legkiemelkedőbb történészünk lett, egyenesen jó barátságba kerültem. Ő 1956-ban a forradalom oldalára állt, s nem lépett be az MSZMP-be, jóllehet korábban harcoskedvű kommunista volt. Ugyanezt mondhatom arról a kollégáról is, aki 1951–1952-ben rendszeresen jelentéseket írt rólam, amelyekben sötét reakciósként szerepeltem (szerencsére ezek csak az intézeti pártszervezetnek szóltak, s nem jutottak el felsőbb helyre). 1956 után ő sem lépett be a pártba, nem politizált, s csak kutatással és írással foglalkozott. Egyébként néhány év múlva már hálás voltam azoknak, akik kirúgásomban közreműködtek, mert nélkülük sohasem éltem volna át a szép gyöngyösi éveket (amelyekről mindjárt beszélni fogok), s 1956 előtt az Intézetben sem éreztem volna jól magam, 1956 után pedig az Intézet ideális hely volt magamfajta „klerikális reakciósok” számára.

Ezúttal még rövidebb ideig köveztem Budapest utcáit, mert egykori egyetemi oktatóim segítségével sikerült bekerülnöm az Országos Széchényi Könyvtárba,

ahol öt évet töltöttem, s ahol akkoriban több olyan jeles személyiség talált menedéket, akinek nem volt kifogástalan a káderlapja. Én kifejezetten megtiszteltetésnek vettem, hogy ilyen díszes társaságba kerülhettem. A Széchenyi Könyvtár akkoriban az értékes szerzetesi és főúri könyvtárak közül hármat igyekezett megmenteni, s sikerült is elérniük, hogy a keszthelyi Festetics Könyvtár, a gyöngyösi ferences és a zirci cisztercita könyvtár az OSZK műemlékkönyvtáraként fennmaradhasson. Én mint medievista (és mint hívó is) rögtön elválltam a gyöngyösi ferences könyvtárat, mert annak eredete a 14. század elejéig nyúlt vissza, s néhány kódex mellett mintegy kétszáz ősnymtatványt, s közel ezer kötetet tartalmazott a 16. század első feléből. Így három éven keresztül minden héten leutaztam Gyöngyösre, ahol életem egyik legszebb időszakát töltöttem. A ferences atyák csodálatos régi könyvei társaságában sikerült teljesen kilépnem a környező világból, s az elmúlt századokban barangolnom. (Ebben az épület is segített: a könyvtárat ugyanis a ferences kolostorból átköltöztették az úgynevezett Fiókvárosházára, egy 15. századi épületbe, méteres vastag falakkal és boltívekkel, a Szent Bertalan-templom szomszédságában.) A könyvtárban egyedül dolgoztam, s a mai nemzedékek már el sem tudják képzelni, hogy mit jelentett az ötvenes években egy ilyen munkahely, ahol az ember a saját maga főnöke volt: nem kellett marxista szemináriumra, Szabad Nép-félórákra járni, hetenként háromszor reggelente mozgalmi dalokat gyakorolni, még a békekölcsönjegyzéseknél is megfelleltek rólam. Nem volt kötött munkaidőm: reggel gyakran felmentem a Mátára túrázni, télen síelni, s délután és este dolgoztam a könyvtárban (rendezni, leltározni és katalogizálni kellett a könyveket). És főleg sokat olvastam, mert a könyvtárban megvoltak 1950-ig az egyházi és történeti folyóiratok, a könyvekről nem is beszélve. Ott kezdtem komolyabban tanulmányozni az egyház- és teológiai történetet, mivel a legfontosabb források eredetiben rendelkezésemre álltak.

Az 1956-os forradalom után a Történettudományi Intézet vezetősége kicserélődött (néhány évre Benda Kálmán lett az egyik igazgatóhelyettes), s 1957-ben visszahívtak az Intézetbe. 1957 szeptemberében tehát búcsút mondtam Gyöngyösnek és a Széchenyi Könyvtárnak, s immár véglegesen bevonultam az Intézetbe, ahol 33 évig dolgoztam, s ma is dolgozom nyugdíjasként. Az Intézetben teljesen megváltozott légkör fogadott. Vallási meggyőződésemet ezentúl nem volt probléma többé, szakmai kérdésekben is nyugodtan kifejtettem a hivatalos marxista állásponttól eltérő nézeteimet. Az sem okozott problémát, hogy 1960-tól tagja voltam a Wekerle-telepi egyházközség képviselőtestületének. Az Intézetben nyugodtan dolgozhattam; karrierre, pozícióra természetesen nem számíthattam, de ilyesmire sohasem vágykoztam.

Az Intézet kiállt mellettem akkor is, midőn 1977 elején – az előző nyáron egy falusi plébánián tartott néhány napos lelkigyakorlat miatt, amelyet az ÁVH lehallgatott, mert az épület tele volt „poloskákkal” – bevonták az útlevelemet. Bizonyos jelentéseket is kívántak tőlem, de mivel ezt nem vállaltam, az útlevelemet csak több mint hét év után kaptam vissza az Intézet és az Akadémia határozott fellépésére. Az Intézet igazgatóhelyettese, Ránki György tanácsolta azt is, hogy ha telefonon találkozót kérnek tőlem, ne menjek el, mert ennél többet nem tehetnek (ugyanis 2-3 hónaponként telefonon közölték, hogy találkozni kívánnak velem). Minden évben fellebbeztem, de mindig azt a választ kaptam, hogy „külföldi utazása továbbra is államérdeket sért”. Emiatt nem lehettem a Hittudományi Akadémia Levelező Tagozatának hallgatója sem. Jelentkeztem ide, felvételiztem is, de azt az értesítést kaptam, hogy nem vettek fel. Néhány nappal később a Levelező Tagozat vezetője, Nyíri Tamás a fiam útján (aki a tagozat hallgatója volt) megüzente, hogy a felveendő névsorát be kellett terjeszteni az Egyházügyi Hivatalba, s ott engem kihúztak a névsorból. Elmondta, hogy esetleg lehetne valamit csinálni, de ha megengednék is a felvételemet, cserébe kérnének valamit. Megegyeztünk, hogy ilyen áron inkább lemondok a felvételtől.

Itt el kell mondanom, hogy már korábban, a hatvanas években is az ÁVH látókörébe kerültem. Mint említettem, a jezsuitákkal a rend betiltása után is kapcsolatban maradtam. Az ötvenes évek első felében beszálltam a Dombi József jezsuita teológiai tanár és fiatal tanítványai által kezdeményezett „világszolidarizmus” programba. Ennek többek között az volt az egyik célkitűzése, hogy a kereszténység pozitív és használható válaszokat tudjon adni a modern társadalom aktuális „korkérdéseire”. Ennek része volt egy olyan korszerű keresztény világkép kialakítása, amelybe beépülnek a modern tudományok legújabb, keresztény szempontból feldolgozott és adaptált eredményei, összhangba hozva az evangéliumi alapelvekkel. Ezért a teológusok mellett szükség volt jól képzett világi szakemberekre is, akik az egyes tudományszakokat feldolgozzák a világszolidarizmus szempontjai szerint. Az én feladatom természetesen a történelem feldolgozása volt. Kis csoportokban dolgoztunk, a többiekkel nem találkoztunk. Nekem 1954-ben Dombi Páter egy budai lakásban tartott egy hatnapos lelkigyakorlatot, ahol bevezetett a „világszolidarizmus” szemléletébe. Ezután tíz éven keresztül minden héten egy délután összejöttünk Bánki László biológus barátom lakásán, ahol Dombi Atya is lakott (ő egyébként fizikai munkásként dolgozott, a Közegészségügyi Intézetben gondozta és etette a kísérleti állatokat). Idővel bekapcsolódott a megbeszélésekbe Entz Géza, a jeles művészettörténész is. Az egész rendszer elméleti alapja a neotomista filozófia volt, ezért intenzíven

olvastuk Aquinói Szent Tamás munkáit. A tomista filozófiát a kor követelményei szerint Dombi József és tanítványai dolgozták át (ők latin nyelven írták jegyzeteiket, amelyeket mi fordítottunk magyarra). Természetesen tanulmányoztunk modern filozófusokat és teológusokat is, például Teilhard de Chardint. 1963-ban vagy 1964-ben aztán az ÁVH elhatározta, hogy a jezsuitákat kivonja a forgalomból. Dombi Atyát letartóztatták és 25 évre ítélték, de rossz egészségi állapota miatt másfél év után szabadlábra helyezték. Utána sor került tanítványaira is: Bálint Józsefre, Rózsa Elemérré, és a többiekre, még kalocsai földimet, Mócsy Imrét is belekeverték, aki pedig nem értett egyet a világszolidarizmussal. Bennünket, világi munkatársakat ezúttal békén hagytak, legfeljebb tanúként hallgatták ki némelyikünket. Ha majd egyszer lesz egy kis szabadidőm, megnézem a rólam szóló iratokat az Állambiztonsági Levéltárban (állítólag elég sok van).

Tehát összefoglalva válaszomat a kérdésre: különösebb üldöztetést nem szenvedtem hitem miatt, csak olyan kellemetlenségeket kellett elviselnem, amelyeknek minden hívő ember ki volt téve a pártállam éveiben: kitettek az állásomból, évekig nem dolgozhattam a szakmámban, s több mint hét évre elvették a népi demokratikus országokba szóló útleveletem (amit elsősorban azért fájltam, mert nem mehettem Szlovákiába síelni).

Mennyire volt lehetőség az 1950 utáni időszakban egyháztörténettel foglalkozni, akár a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, akár magánemberként?

Már elmúltam 30 éves, mikor 1957-ben sikerült véglegesen megtalálnom a helyemet a szakmámban. Ennek azonban az volt az ára, hogy le kellett mondanom szerelmemről, a középkorról (akkor azt hittem, hogy véglegesen, de az élet idővel ezt az álmomat is valóra váltotta: amikor 1984-ben, másodállásban a pécsi egyetemre kerültem, ott már középkori egyetemes történetet is taníthattam). Az Intézetben hivatalosan nem foglalkozhattam a középkorral, s természetesen egyháztörténettel sem. A 19. század (az első világháborúig) lett a kutatási területem, előbb a délszlávok (elsősorban a horvátok) története, majd a nemzetiségi kérdés általában, de az 1960-as években sikerült áttérnem a gazdaságtörténetre, majd a történeti demográfiára is. Emellett az Intézet gazdag könyvtára lehetőséget adott arra, hogy hobbiként középkori és egyháztörténeti könyveket és forrásokat is olvassak. A legfontosabb nyugati szakmai folyóiratok is jártak az Intézetbe, így a legújabb kutatási eredmények nyomom köve-

tése sem ütközött nehézségekbe. Az 1960-as és 1970-es években elég sokszor utaztam külföldre hosszabb levéltári és könyvtári kutatásra, vagy nemzetközi szakmai konferenciákra, főleg Francia- és Olaszországba, s ezekről az utakról is többnyire középkorral és egyháztörténettel (és teológiával, vallással) foglalkozó könyvekkel tértem haza. Különösen Párizsban és Rómában volt alkalmam a könyvtárakban egyháztörténeti könyveket és folyóiratokat olvasni.

Volt-e olyan egyháztörténész vagy egyháztörténeti munka, amely nagy hatással volt rád?

Mint hívőt és mint történészt kezdettől fogva érdekelt a kereszténység és az egyház története. Az egyetemen ilyen kurzusokat nem hallgathattam, így az évtizedek során könyvekből szereztem meg ilyen irányú ténybeli és módszertani ismereteimet. A legújabb időkig egyháztörténetet nem oktathattam, nem írhattam egyháztörténeti tanulmányokat. Szabadidőmben, hobbiként foglalkoztam a témával. Ennek voltak előnyei és hátrányai is. Mindig abban a témában mélyültem el, ami éppen érdekelt, amire egy esemény vagy olvasmány felhívta a figyelmemet. Egyháztörténészként való felkészülésem ennek következtében nem volt rendszeres. Annak ellenére sem, hogy életem különböző szakaszaiban olvastam összefoglaló egyháztörténeteket is. Az Intézetben megvoltak a Fliche–Martin-féle 24 kötetre tervezett, de a háború miatt befejezetlenül maradt francia egyháztörténet kötetei. Az 1960-as, 1970-es években az ötkötetes *Nouvelle Histoire de l'Église* volt gyakori olvasmányom. Az 1980-as évek közepén sikerült megvennem a Hubert Jedin által szerkesztett *Handbuch der Kirchengeschichte* új kiadásának tíz kötetét, azóta kézikönyvként elsősorban ezt használom. De haszonnal forgatom az 1990-es években induló, s már az új évezredben befejezett, többségében francia szerzők által írt *Histoire du Christianisme* 14 kötetét is, amelyek valamennyi keresztény közösség történetével foglalkoznak. Nagyon szeretem Daniel-Rops *Krisztus egyházának története* című, több mint 10 kötetes sorozatát is.

Ami a részletmunkákat, monográfiákat illeti, főleg francia történészek munkái voltak rám nagy hatással. A korai kereszténységre elsősorban a jezsuita Jean Daniélou és Henri-Irène Marrou könyvei. Mindketten fontos könyvet írtak a történelem teológiájáról is, ezeket is végigelmélkedtem. (Daniélounak a történelem misztériumáról írt műve, több mint fél évszázaddal az első francia kiadás után, nemrég jelent meg magyarul is). Az utóbbi műfajban nálunk úttörő volt a kiváló teológus-professzor, Schütz Antal, akinek *Isten a történe-*

leben című könyve már középiskolás koromban fő olvasmányaim közé tartozott (a gimnáziumban is az ő hittankönyveiből tanultunk). Az érett középkorra Jacques Le Goff, André Vauchez, a népi vallásosságra főleg Raoul Manselli írásait forgattam nagy haszonnal. Nemcsak szakmabeli egyháztörténészek munkáit tanulmányoztam, hanem a középkori filozófia- és teológiatörténet olyan, ma már klasszikusnak számító szerzőit, mint Martin Grabmann, Étienne Gilson és Marie-Dominique Chenu. Az utóbbi három évtizedben Jean Delumeau munkáiból tanultam legtöbbet, főleg az egyháztörténet-írás kérdésfeltevései és módszerei tekintetében. Szerintem Delumeau-nak sikerült könyveiben a kereszténység múltjának tanulságait legtermékenyebben hasznosítani az Egyházműhely helyzetének és jövő kilátásainak értékelésében. Az angol szerzők közül a kiváló medievista, Richard W. Southern könyveit olvastam a legtöbb haszonnal. De volt mit tanulnom egyes protestáns egyháztörténészekről is, főleg a francia Pierre Chaunu-tól, aki nagyon jó könyvet írt a késő középkor egyházáról és a lutheri reformációról, vagy a svájci Walter Nigg-től, akinek a könyveit a szerzetességről és egyes kiemelkedő szentekről magyarul katolikus könyvkiadók adták ki – nem tévedésből. Az egyháztörténet szemlélete, és tárgyának, az egyháznak mibenléte terén nagyon sokat köszönhetek azoknak a teológusoknak, akik az egyház hitét és önértelmezését történetiségében, történeti megjelenési formáiban tárgyalták, elsősorban Henri de Lubacnak és Yves Congarnek.

Van-e olyan korszaka az egyháztörténelemnek, amely különösen kedves számodra, és ha igen, miért?

Nincs kedves korszakom, a kereszténység teljes múltja érdekel. Nem vagyok az a típusú történész, aki bezárkózik egy korszakba, a profán történelemben is szeretem a hosszú folyamatokat, az egészet együtt látni. Így vagyok a kereszténység történetével is. Engem az egyház múltjában nem annyira az intézmény története érdekelt, hanem inkább a keresztény gondolkodás fejlődése, s azok a személyek, csoportok, vallási irányzatok, akik vagy amelyek a maguk korában arra törekedtek, hogy az evangéliumi üzenetet az *itt és most* élő emberek számára érthető formában és nyelven, hatékonyan közvetítsék. Főleg az érdekelt, hogy az egyes korok keresztény elítje és egyszerű emberei hogyan élték meg hitüket, hogyan valósították meg mindennapjaikban az evangéliumi üzenetet és az egyház elvárásait. Az elit hitére vonatkozóan minden korban bőségesen rendelkezünk forrásokkal, az átlagemberek megélt hitéhez már sokkal nehezebb hozzáférnünk.

NÉVMUTATÓ

- Abaelardus, Petrus 256
Adorjányi István 143
Ady Endre 99
Affre, Denis Auguste 203
Agócs Anna 193
Ágoston, Szent 10, 241, 242, 262, 264,
265, 284, 304
Albani, Alessandro 65, 84
Albani, Gian Francesco *lásd* Kelemen,
XI. pápa
Alcuin 255
Alexovits Vazul 142
Alföldi András 10, 11
Almádi András 133
Alsáni Bálint 284
Alszeghy Zsolt 10
Althann Mihály Károly 126
Altieri, Ludovico 32, 86–88, 91, 93
Ambrus, Szent 254, 273
Anasztasziosz, I. *bizánci császár* 274
András, II. *magyar király* 47, 48
Andrássy Antal 71
Andreas Capellanus 293
Angel, Athanasius 56
Anjou Matild 298
Antal, Szent 132
Antonelli, Giacomo 58, 205, 222
Anzelm, Szent 205
Aquinói Szent Tamás 10, 15, 201, 242,
246, 256, 268, 277, 304
Aquitániai Eleonóra 293
Aquitániai Vilmos 301
Arbrissel, Robert 298, 302
Arisztotelész 246
Arsa *jezsuita atya* 157
Athanasius Angel 56, 57
Aubert, Roger 207, 210
Audéarde 301
Audu *pátriárka* 227
Bába Anna 140
Bacsa Gyula 169–171
Bajnoczy Sándor 149
Balanyi György 10
Balbo, Cesare 207
Baldacci Antal 78
Balduin, II. *Guînes grófia* 291, 293
Bálint József 15
Bálint Sándor 158, 164
Ballágh Károly 144
Bánfi Antalné 193
Bangha Béla 10, 42
Bánk József 185, 187
Banka Pál 193
Bánki László 14
Banó Mihály 136, 139, 142
Barankovics István 11
Baráth Amália 193
Bari István 188
Barkóczy Ferenc 53, 62
Bartolini, Domenico 235–237
Bathilda *frank királyné* 298
Batthyány Ignác 68
Batthyány József 53, 55, 66, 68, 69, 79

- Batthyány Lajos 115
 Beauvais, Vincent de 294
 Beckx, P. J. 215
 Beke József 183, 184
 Békeiné 11
 Béla, IV. *magyar király* 300
 Bellaágh Antal 136, 144
 Bélteki István 133
 Benda Kálmán 13
 Benedek, Szent 121, 262, 263, 267, 297
 Benedek, XIV. *pápa* 53, 58, 64, 231
 Bengyel György 132, 134
 Beóthy Ödön 87
 Bercsényi Miklós 46
 Berenkey Márton 131
 Béres László 180, 183
 Berezvai Ferenc 170
 Bergmann Erzsébet 190
 Berkesz Pál 133
 Bernardin, Sienai, Szent 312
 Bernát, Clairvaux-i, Szent 255, 276, 301, 302
 Bethlen Elek 85
 Bibó István 244, 266, 2687, 273, 278
 Bihari István 170, 171
 Bihari János 193
 Bihari Jánosné Pásztai Ilona 193
 Bihari Pál 193
 Bihari Pálné 193
 Bihari Veronika 193
 Bilio, Luigi 218
 Bingeni Hildegard, Szent 300
 Bisztray Gyula 10
 Bittheuser József 132
 Blaskovits Mihály 156
 Bobory Károly 148, 149
 Bogyai Mihály 142
 Bokor Erzsébet 167
 Bonifác, VIII. *pápa* 249, 276, 278, 279, 300
 Bonyhády István 150
 Boór János 240
 Borromeo, Vitaliano 53, 64
 Borsó Gellért 116
 Bozó Pál 193
 Bozóky Ágoston 130
 Bradač, Ivan 56
 Brenner Domokos 47–49
 Bresztyenszky Béla 109
 Broglie, Albert de 204
 Brunelli *prelátus* 90
 Bujdosó Gábor 184, 185
 Burchard *wormsi püspök* 306
 Buttykay Antal 42
 Caesarius *arles-i püspök* 264, 296, 312
 Caprara, Giovanni Battista 32, 67, 71–74
 Caraffa *bíboros* 63
 Cassiodorus 265
 Ceconi, Eugenio 224
 Chardin, Teilhard de 9, 15
 Chaunu, Pierre 17
 Chenu, Marie-Dominique 17
 Chiamonti *lásd* Pius, VII. *pápa*
 Chrétienne, II. *Balduin gróf felesége* 291
 Christine, II. *Balduin gróf menyje* 291
 Chrodegang *metzi püspök* 285
 Cicero, Marcus Tullius 265
 Claudel, Paul 241
 Cochin, Augustin 204
 Coelestin, I. *pápa* 250, 282
 Conan, III. *bretagne-i herceg* 300, 301
 Congar, Yves 9, 17, 223
 Consalvi, Ercole 75–77
 Coux, Charles de 198, 201
 Craon, Petronille de 298
 Crivelli, Ignazio 64
 Croce, Giuseppe M. 225
 Cummean *apát* 306
 Czech János 147, 148
 Czinár Mór 115
 Czuczor Gergely 109, 115
 Csák Lajos 184, 185
 Csáky Károly 156

- Csáky Miklós 52, 53
 Császár András 81
 Csernoch János 104
 Csík József 162
 Csikós atya 179
- d'Arbrissel, Robert 298, 301
 d'Azeglio, Massimo Taparelli 206, 207
 Dalberg-Acton, John, Lord 204
 Dallos Miklós 115
 Damasus, I. *pápa* 261
 Damiani Péter, Szent 269
 Damjanich János 148
 Daniélou, Jean 9, 16
 Daniel-Rops, Henri 16
 Dante, Alighieri 246
 Darboy, Georges 212, 218, 219, 227
 Daru, Napoléon 216
 Dauner János 192
 Davia, Gianantonio 46, 50
 De Lubac, Henri 9, 17
 Deák Ferenc 37, 109, 117
 Deák Franciska 157
 Deák Pál 130
 Deáky Gedeon 81
 Debreceni József 188
 Deér József 10, 11
 Della Genga, Annibale *lásd* Leó, XII.
pápa
 Delumeau, Jean 17
 Demeter Irén 168
 Dénes János 162, 170, 175, 176
 Diószegi Sámuel 142
 Dobák István 131, 134, 136, 140, 141
 Domanovszky Sándor 10
 Dombi József 14, 15
 Domonkos, Szent 256
 Döllinger, Ignaz von 204
 du Mont, Henry 164
 Duby, Georges 294, 295, 300, 303
 Dugonics András 143
 Dupanloup, Félix 203–206, 212, 219
- Eckhardt Sándor 11
 Entz Géza 14
 Eötvös József 33, 34, 36, 37, 38, 96, 206,
 250
 Erdélyi László 107, 137, 144
 Ermengarde *aquitániai hercegné* 300, 302
 Esposito, Rosario F. 230
 Esterházy Ferenc 61
 Esterházy Imre 52, 54
 Esterházy Károly 51, 56
 Esterházy Miklós Móric 40
 Esterházy Pál 54, 126
 Euszebiosz *kaisareiai püspök* 272
- Fábián István 131, 133
 Faddi Othmár 178, 190
 Falloux, Alfred de 204
 Farkas Bernát 142
 Farkas Edit 40, 167
 Farkass János 136, 144
 Fáy András 143
 Fazekas József 170, 171
 Febronius, Justinus *lásd* Hontheim, Jo-
 hann Nikolaus
 Fehér Ipoly 121, 123
 Fejér György 142
 Fejes Flórián 170, 171
 Fekete Imre 133
 Fekete Tamás 136
 Fercsik István 176
 Ferenc Imre 192
 Ferenc József, I. *osztrák császár, magyar
 és cseh király* 103, 119, 233, 237
 Ferenc, I. *osztrák császár, magyar és cseh
 király* 74, 76, 77, 79, 82, 88, 107
 Ferenc, Szent 156
 Fergant, Alain 300, 302
 Festetics Julianna 55
 Fiacchi, Romualdo 53
 Fila Lajos 192
 Filberger Anna 95
 Filipović *horvát határőrtábornok* 146, 148

- Fink, Karl August 280
 Finnian, Szent 306
 Flandriai Berta 300
 Fliche, Augustine 16
 Flodung János 157
 Fogarasy Mihály 142
 Foisset, Théophil 195, 204
 Forgách Anna 131, 132
 Forray Ferenc 140
 Forray József Sándor 193
 Forray Máté 125, 130, 133, 136, 140
 Frajna András 187, 191–193
 Frank Pál 183, 191
 Fray József 47
 Frigyes, II. *német-római császár* 257
 Frigyes, II. *porosz király* 58
 Fulko, IV. *Anjou grófja* 300
 Fulko, V. *gróf, jeruzsálemi király* 298, 301
 Fülöp, I. *francia király* 300
 Fülöp, IV. (Szép) *francia király* 279
 Fülöp, V. (Anjou) *spanyol király* 44–46
 Füssy Tamás 117
- Gajda Ferenc 169
 Gajda István 169
 Gajda Mihály 169–171
 Gál Kajetán 134
 Galerius *római császár* 260
 Gamaliel *rabbi* 254
 Garampi, Giuseppe 30, 32, 51, 52, 58, 63–65, 67, 68
 Gegő Elek 142
 Gelasius, I. *pápa* 274, 275
 Gellért, Szent 113
 Georgina, Szent 132
 Gerbet, Philippe 198, 201
 Gerevich Tibor 11
 Gergely, I. (Nagy, Szent) *pápa* 304
 Gergely, IX. *pápa* 289
 Gergely, VII. *pápa* 200, 249, 250, 268–270, 295
 Gergely, XVI. *pápa* 89, 258,
- Gerson, Jean 311
 Gertrúd, Helftai (Nagy, Szent) 300
 Giesswein Sándor 40, 104, 115
 Gila György 184, 190, 191, 193
 Gila István 133
 Gila Veronika 193
 Gilson, Étienne 17
 Gioberti, Vincenzo 206, 207
 Gizella, *Nagy Károly nővére* 298
 Gordos Simon 181–183
 Görgey Artúr 148
 Görres, Joseph 39
 Grabmann, Martin 17
 Granderath, Theodor 209
 Grotius, Hugo 243
 Guidi, Philippus Maria 217, 227
 Gulyás Attila 186
 Guzmics Izidor 111
- Gyurkó Lajos 169
- Habsburg József *nádor* 77, 86, 89, 93
 Habsburg–Estei Mária Ludovika *magyar királyné* 79
 Habsburg–Lotaringiai Lajos *főherceg* 91
 Hackeborn Mechtild 300
 Hadik András 69
 Hadrián, II. *pápa* 231
 Hajdú Tibor 113, 116, 121
 Hajnal István 10, 11
 Halácsi István 126, 133
 Haller István 131
 Hasler, August B. 210
 Haymerle, Heinrich 234
 Haynald Lajos 213, 214, 219, 222, 228
 Hegyi András 133
 Hegyi Balázs 192
 Heinke, Franz Joseph 59
 Henrik II. (Plantagenet) *angol király* 293, 295, 298, 301
 Henrik, I. *angol király* 295, 301
 Henrik, I. *Madarász német király* 298

- Henrik, IV. *német-római császár* 295
 Henrik, V. *német-római császár* 295
 Hermann Egyed 273
 Herzan, Franz 65, 69, 75
 Hess András 289
 Hevesi Istvánné 169
 Hilda *Whitby kolostor apátnője* 298
 Hoernegger Antal 148
 Hofbauer Kelemen, Szent 79
 Hontheim, Johann Nikolaus 62, 251
 Horthy Miklós 105
 Horváth Győző 167
 Horváth János 10, 11, 81
 Horváth József 178
 Hrotswitha *német kanonissza, író* 299
 Hudelis, Joseph 79
 Hugo *cluny-i apát* 296
 Humbertus de Silva Candida 269
 Huszka Vendel 136, 143
- I. Tóth Zoltán 12, 57
 Iberall Ferenc 145, 146
 Íjjas Antal 10
 Illés Elek 146
 Illić *lesinai püspök* 237
 Imre, Szent 122, 123, 125, 189
 Ince, III. *pápa* 256, 276, 283
 Ince, IV. *pápa* 287
 Ince, XII. *pápa* 44
 Ince, XIII. *pápa* 57
 Isidorus *sevillai püspök* 265
 István, I. (Szent) *magyar király* 30, 55, 60, 76, 119, 132, 272, 309
 Izabella *fontevrault-i apáca* 301
 Izaiás *próféta* 189
- Jacobini, Ludovico 234, 235, 237
 Jaczko Károly 149
 Jakobey Károly 155
 János Pál, II. *pápa* 192, 193
 János, VIII. *pápa* 231
 János, XXII. *pápa* 283
- János, XXIII. *pápa* 18, 106, 258
 Jarcke, Karl Ernst 90
 Jedin, Hubert 16, 209
 Jedlik Ányos 109, 115, 122
 Jelačić, Josip 147, 148
 Jeromos, Szent 265, 307
 Jézus 19, 22, 23, 34, 62, 102, 150, 165, 182, 201, 202, 240–242, 247, 259, 260, 268, 271, 308
 Jónás *orléans-i püspök* 312
 Jordánszky Elek 85
 József, I. *német-római császár, magyar király* 45
 József, II. *német-római császár, magyar király* 28, 30–32, 59, 64–78, 89, 107, 136, 143
 József, Szent 131, 132, 141
 Jung János 156
 Jusztinosz, Szent *vértanú, filozófus* 260
- K. Szabó Mátyás 156
 Káldy György 83
 Kalcchoffer (Karletzhoffer) János 133
 Kálmán Vendel 162
 Kámánházy László 135
 Karai László 289
 Károly (Nagy) *frank uralkodó* 248, 254, 262, 265, 271, 273, 275, 276, 298
 Károly Ambrus, Estei 79, 80
 Károly, III. *német-római császár, magyar király* 54, 62, 72, 76
 Károlyi Antal 131, 137
 Károlyi István 145
 Károlyi László 166
 Károlyi Sándor 125, 153–155, 157, 159, 160, 165
 Karwosiecki, Dominik 58
 Kasztíliai Blanka 295
 Katona Imre 162
 Katona István 193
 Kaunitz-Rietberg, Wenzel Anton von 43, 58–60, 62, 67

- Keglevits Ágoston 132
 Kelemen (Alexandriai) 260
 Kelemen Krizosztom 113
 Kelemen, XI. *pápa* 44–47, 52
 Kelemen, XII. *pápa* 62
 Kelemen, XIII. *pápa* 60
 Kelemen, XIV. *pápa* 64
 Keresztelő Szent János 189, 309
 Keresztély Ágost 47, 50, 52
 Keresztury Dezső 10
 Kerkai Jenő 9
 Késő Vince 173
 Ketteler, Wilhelm Emmanuel 197, 205,
 212, 215, 218, 219
 Király József 118
 Kiss Béla 143
 Kiss Ferenc 169, 170
 Kiss Gábor 156
 Kiss László 162
 Kisznyér Kálmán 160
 Klapka György 149
 Klebelsberg Kuno 113
 Klimo György 51, 63
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 145
 Kohlmayer Mihály 162
 Kókai Pál 184, 191
 Kollár Ádám Ferenc 30, 60–62
 Kollonich László 74, 107
 Kollonich Lipót 44, 52, 56
 Koncz Mátyás 169–171
 Konstantin, I. (Nagy) *római császár* 240,
 260, 261, 270–272
 Konta József 136, 144
 Kopácsy József 86, 87, 92, 94
 Kornis Clarisse 159
 Kornis Gyula 11
 Korpás Pál 156, 159–161
 Kosáry Domokos 20
 Kossuth Lajos 120, 148
 Kotzebue, August von 145
 Kovács Imre 183
 Kovács János 150, 162, 191, 193
 Kovács József 148
 Kovács Sándor 193
 Kovács Vince 183
 Kovalcsik János 131, 134
 Körösi János 162
 Körrey Ferenc 136, 145, 146, 148–153,
 155, 156
 Kremsmarik Lászlóné Kecskés Julianna
 193
 Kressel-Gualtenberg, Franz 70
 Krista Menyhért 162, 191, 193
 Kruesz Krizosztom 109, 112, 113, 121,
 123
 Kulhanek M. Johanna 171, 177
 Kun Béla 105
 Kyrillosz (Cirill) 231, 233

 La Trémoille, Joseph-Emmanuel de 47
 Lacordaire, Henri-Dominique 198, 201,
 203, 204
 Laczkó Mihály 170
 Lajcsák Ferenc 88
 Lajos, I. (Jámbor) *frank király és római*
 császár 273, 285
 Lajos, IX. *francia király* 295
 Lajos, VII. *francia király* 293
 Lajos, XIV. *francia király* 44, 47, 48
 Lakics Ferenc 125, 133
 Lambert *ardresi plébános* 290, 291, 294
 Lambruschini, Luigi 90, 92, 201
 Lamennais, Félicité Robert 197–202, 208
 Lánicz János 149
 Landriot *reimsi érsek* 227
 Láng János 142
 Lászlai János 288
 László, I. (Szent) *magyar király* 125
 Le Goff, Jacques 17
 Leardi, Paolo 32, 82
 Léderer Emma 12
 Ledóchowski, Włodimir 235, 237
 Leó, III. *pápa* 274, 275
 Leó, XII. *pápa* 72, 84, 85

- Leó, XIII. *pápa* 40, 95, 98, 103, 157, 228, 230, 231, 233, 235, 236–239, 258
- Lipót, I. *német-római császár, magyar király* 44, 45, 52, 56
- Lipót, II. *német-római császár, magyar király* 72–74
- Liska Zoltán 8, 22
- Lonovics József 87, 89, 90–92
- Lorenz, Martin 79, 81
- Lotaringiai Anna 293
- Lovász Antal 149
- Lubac, Henri de 9, 17
- Lukács *evangelista* 254
- Luxemburgi Zsigmond *német-római császár, magyar király* 251, 279
- Lützow, Heinrich von 89
- Maaß, Ferdinand 72
- Magdeburgi Mechtild 300
- Magyar Antalné 169
- Magyar József 136, 144
- Magyar Kálmán 169
- Majláth Gusztáv 104
- Majzik Ferenc 171
- Makkai László 20
- Mályusz Elemér 287
- Manegold (Lautenbachi) 277
- Manning, Henry Edward 212, 215, 217, 219, 220
- Manselli, Raoul 17
- Manzoni, Alessandro 206
- Marbod *rennes-i püspök* 302
- Marczali Henrik 65, 68
- Maret, Henri 204, 218
- Margit, Szent 300
- Mária Terézia magyar királynő 29, 30, 52–54, 56–65, 67, 76, 109, 137
- Marie de Champagne 293
- Marini, Marino 224
- Maritain, Jacques 9, 22
- Markion 259
- Marlborough hercege (John Churchill) 45
- Marosi Izidor 187, 191, 192
- Marrou, Henri-Irène 16, 24
- Martin, Victor 16
- Martinotti, Giuseppe Maria 58
- Márton (Szent) *tours-i püspök* 254, 309
- Marton Pálné Vigh Veronika 193
- Marx, Karl 98
- Mastai-Ferretti, Giovanni Maria *lásd* Pius, IX. pápa
- Máté Bertalan 193
- Máté *evangelista* 254
- Matild *angol hercegnő, német-római császárné* 295
- Matild *toscanai grófnő* 295
- Matild, Anjou *fontevrault-i apátnő, V. Fulco lánya* 298, 301
- Matild, Flandriai *angol királyné, I. Vilmos felesége* 301
- Matild, Ringelheimi *I. Madarász Henrik felesége* 298
- Mátyás, I. Hunyadi *magyar és cseh király* 292
- Mattyasovszky Kasszián 121
- Mayer József 142
- Mericzay János 148
- Mészáros József 186, 191
- Meszlényi Antal 10
- Methodiosz (Metód) 231, 233, 238
- Metternich, Klemens Wenzel Lothar von 84–86, 88, 89–93, 202
- Mezőfi Vilmos 158, 160
- Micu-Klein Ince 57
- Migazzi Kristóf 61, 126
- Mignot, Eudoxe Irénée 252
- Mihácz József 187
- Mihalović, Josip 234
- Mihók Anna 140
- Miksy Mihály 134, 135
- Mindszenty József 11, 178
- Mócsy Imre 15
- Mód Aladár 11
- Molnár István 137, 144

- Molnár János 20
 Molnár Klementina 167, 170, 171
 Mondóchy Erzsébet 131
 Monforti Bertráda 300, 301
 Monforti Izabella 295, 301
 Montalembert, Charles 33, 34, 36, 198, 201, 203–207, 215
 Mór, Szent 117
 Munkácsy Mihály 182
 Muzsik Mátyás 170, 171
 Muzsik Mátyás, ifj. 169
- Nádasdy Ferenc 126, 132, 141
 Nagy Elek 177, 180–183, 187, 190, 191
 Nagy Ferenc 142
 Nagy Ignác Pál 169, 170
 Nagy Imre 171, 193
 Nagy János 192
 Nagy László 169–171, 173
 Nagy László János 171
 Nagy László Sándor 171
 Napóleon, I. Bonaparte *francia császár* 80
 Napóleon, III. Bonaparte *francia császár* 204
 Németh Ferenc 162
 Nepomuki Szent János 130, 132, 133
 Neubauer József 191
 Newman, John Henry 219
 Nigg, Walter 17
 Noszkó Alajos 142
 Novák Krizosztom 108
- Nyerges Péter 133
- O’Connel, Daniel 196
 Ockham Vilmos (William) 246, 251
 Okolicsányi Imre 70
 Ollesz Ferenc 145
 Orbán, II. pápa 300
 Orlovsky Endré 178
 Orosz Mihály 169, 170, 174
 Orosz Mihályné 166
- Ostini, Pietro 32, 84, 85, 87
 Ottó, III. *német-római császár* 295, 298
 Ozanam, Frédéric 203, 207
- Paar, Ludwig 234, 236
 Pakhomiosz 296
 Padányi Bíró Márton 58, 142
 Pais Dezső 11
 Pál, III. *pápa* 243, 257
 Pál, Szent *apostol* 242, 282, 305, 307, 308
 Pál, VI. *pápa* 18
 Pálffy Károly 77–79
 Páli Nagy András 81
 Pallavicini, Lazzaro Opizio 67
 Pálos Antal 9
 Parisi, Pierre Louis 203
 Partll (Partli, Parthly) Gábor 133, 144
 Pásztor Lajos 223, 225, 228
 Patachi, Ioan (Pataki János) 57
 Patachich Ádám 51
 Pázmány Péter 142
 Péchy *jezsuita atya* 157
 Penich Fülöp 55
 Pernoud, Régine 296
 Péronnelle *guines-i grófné* 290
 Péter, *Alexandria püspöke* 261
 Péter, Szent *apostol* 49, 230, 261, 274
 Peterle Teréz 190
 Pétery József 174, 179, 180, 183
 Pethe Ferenc 143
 Piccirillo, Carlo 224
 Pippin (Kis) *frank uralkodó* 261
 Pisan, Christine de 293
 Piti Magdolna 193
 Piti Mihály 159, 193
 Pius, IX. *pápa* 95, 203, 205, 207, 210, 216, 218–220, 224, 226–228, 232, 233, 258
 Pius, VI. *pápa* 53, 55, 57, 69, 73, 75, 133
 Pius, VII. *pápa* 75, 80, 81, 84, 86–88
 Pius, X. *pápa* 102, 103, 238, 252, 253
 Pius, XII. *pápa* 18, 223, 243, 252
 Platón 260

- Poitou-i Ágnes 295
 Polányi Imre 20
 Posilović György 236
 Potyondi Jakab 143
 Priscillianus 254
 Privári István 184, 191
 Prohászka Domokos 95
 Prohászka Lajos 11
 Prohászka Ottokár 10, 39, 40, 41, 95–106
 Puchner Antal Szaniszló 147
 Purgel Ferenc 169–172, 182, 188
 Purgel Mihályné 187
- R. Nagy László 169
 Rački, Franjo 238
 Rácz István 162
 Radegonda *frank királyné* 298
 Rády Ferenc 146
 Rahner, Karl 19
 Rajk László 177
 Rákóczi Ferenc, II. 44, 46–52
 Rampolla, Mariano 38
 Ránki György 14
 Rapport István 187, 188
 Ratzinger, Joseph 248
 Rauscher, Joseph Othmar von 205, 212
 Ravignan, Xavier de 204
 Reguly Antal 115
 Renier, Paolo 27
 Rétei Gyula 174
 Révay Miklós 143
 Révay Tibor 8
 Revertera, Friedrich 238
 Rézler M. Alojzia 166
 Ricasoli, Bettino 206
 Rieger Ottó 180
 Rimely Mihály János 108, 112, 119, 120
 Robotka Mihály 180
 Rókus, Szent 125
 Rómer Flóris 109, 115
 Rómer Gáspár 289
 Rónay Jácint 115
- Rosentock-Huessy, Eugen 268
 Roskovány Ágoston 150
 Rosmini-Serbati, Antonio 204, 206
 Rossi, Ferdinando Maria de 53
 Roth *horvát határőrtábornok* 146
 Róza Katalin 167
 Róza, Szent 125
 Rozgonyi Balázs 171
 Rozgonyi Mária 193
 Rozgonyi Pál 193
 Rozgonyi Pálné 193
 Rózsa Elemér 15
 Röth Antal 149
 Rudnay Sándor 39, 82, 83, 85, 86
 Ruffo, Luigi 75, 76
 Rufinus *kánonjogász* 256
- Sajghó Benedek 55
 Salánki Pál 169, 170
 Sallai Rafael 144
 Savoyai Jenő 45
 Schatz, Klaus 209, 210, 212, 213, 214,
 219–222
 Schiller, Friedrich 145
 Schmidt Miklós 169, 170, 173, 175
 Schütz Antal 10, 16, 103
 Schwarzenberg, Friedrich 86, 212
 Scitovszky János 88, 119, 120
 Senestrey, Ignaz von 212, 215, 219, 220
 Serédi Jusztinián 106
 Severoli, Gabriele A. 32, 74, 76–80, 82, 84
 Sigray János 47
 Sillye Jenő 192
 Simeoni, Giovanni 235
 Simor János 95, 213, 214, 218, 220, 222,
 237
 Sinka Ferenc 169
 Šišić, Ferdo 232
 Slachta Erzsébet (Alice) 167, 170, 173
 Slachta Margit 167, 168
 Somogyi Dániel 55, 75
 Somogyi Imre 169–171

- Southern, Richard W. 17, 249, 268, 299
 Sörös Pongrác 112
 Spinola, Ugone Pietro 85
 Stanke Leánder 109
 Stein Ernő 181, 189, 191
 Sterckx, Engelbert 196, 204, 205
 Strossmayer, Josip Juraj 213, 214, 228, 231–239
 Suárez, Francisco 201, 247
 Suhajda Károly 146, 147
- Szabli István 131
 Szabó Ferenc 106, 252
 Szabó Imre 183
 Szabó Judit 191
 Szalai Imre 142
 Szalkay László 288
 Szántó Konrád 281
 Szarvas András 169, 170
 Szarvas Ferenc 149
 Szarvas Gábor 115
 Szarvas János 192
 Szathmáry Attila 185–187, 191
 Szatmári György 288
 Széchényi Ferenc 55, 79, 80
 Szécsényi János 193
 Szeghy Ernő 32, 34
 Szekfű Gyula 9, 10, 34
 Szepessy Alajos 142
 Szepessy Ignác 84, 86, 87, 142
 Szeremlei Sámuel 34
 Szeri István 169
 Szeri Lajos 169–171
 Szilveszter, II. *pápa* 47, 48, 60
 Szily János 68, 69
 Szolnoky János 179
 Szolonicz János 134
 Szolovjev, Vlagyimir Szergejevics 233
 Szomolányi Miklós 183, 184, 191, 193
 Szőke György 156
 Szőke Ignác 169
 Szőlősy Tamás 143
- Szuhay János 125, 133
 Szűcs Antal 144
 Szűcs István 149
 Szűcs Jenő 244
 Szűz Mária 30, 81, 125, 131, 132, 155, 166
- Takács László 169–171
 Telekesy István 50
 Terentius 298, 299
 Ternai József 188, 191
 Theoderik *osztrogót király* 265
 Theodore *canterburyi érsek* 306
 Theodosius, I. *római császár* 253, 258, 260, 273
 Theophano *német-római császárné* 295
 Thun, Leo 110, 118
 Till Paszkál 134
 Timóteus 281
 Tisza Kálmán 234
 Tittler József 133
 Tizzani, Vincenzo 210, 214, 219, 223, 224–229, 232
 Toesny, Raoul de 301
 Tomka Miklós 269
 Tommaseo, Niccolò 206
 Tornycs Gyula 9
 Tóth Lászlóné Berezvai Jusztina 193
 Toulouse-i Philippa 300, 301
 Tournon János 50
 Tölgyesi Miklós 171, 176, 178
 Török Damascenus 142
 Trefort Ágoston 113
 Turán Irén Eleonóra 166, 176, 177
 Turóczi József 183, 191
- Ujfalusy József 136
 Ullmann, Walter 245
- Ürményi József 70
- Váczy Péter 10, 11
 Vadnay Andor 158

- Valentin Tibor 183, 191
 Vangel Géza 159
 Vangel Gyula 183
 Vangel Imre 184, 186, 191, 193
 Vangel Sándor Vangelt Sándor 169–171
 Várdai Ferenc 289
 Varga László 9
 Vargha Sz. József 162
 Varjasi (Hornyik) István 162, 163, 170,
 173, 178, 180
 Varjasi Ottó 129, 163, 190, 193
 Vas Mátyás 145
 Vaszary Kolos 113–115, 117
 Vauchez, André 17
 Vaudémont-i Hugó 293
 Vazul, Nagy, Szent 262, 263
 Vécsey Sándor 149
 Vég István 142
 Venantius Fortunatus 298
 Venerabilis, Petrus 256
 Ventura, Gioacchino 202
 Vénusz József 162, 170
 Verdon Lajos 161, 163, 164, 168, 169, 173,
 174–176, 177, 180, 182, 189, 191, 193
 Veuillot, Louis 215, 228
 Viale-Prelà, Michele 33, 93
 Vígh Imre 135
 Vilmos, I. (Hódító) *angol király* 295, 301
 Vilmos, I. *holland király* 195
 Vilmos, *Poitiers grófja, Aquitánia hercege*
 269, 300, 301
 Vincze István 133
 Visconti, Antonio Eugenio 64
 Vörös Gabriella 189

 Wagner Viktória 177
 Waldstein Emmanuel 137
 Waso *lüttichi püspök* 255
 Wekerle Sándor 7

 Xantus János 115

 Zámbó Dezső 162
 Zelada, Moñino Francisco de 71
 Zerdahelyi Gábor 126, 141
 Zichy Ipoly 136, 155
 Zichy János 103
 Zoltvány Irén 113

 Zsadányi József 193
 Zselepszky György 184, 191
 Zsirai Miklós 11
 Zsíros Ferenc 8
 Zsótér Antal 191

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

A magyar katolicizmus a 18–19. században

Előadás a Fondazione Ambrosiana Paolo VI által rendezett *XII settimana di storia religiosa europea* című konferencián (Gazzada, 1990. szeptember 10–14). Olaszul megjelent: *Storia religiosa dell' Ungheria, a cura di Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro*. Gazzada–Milano, 1992. 233–252. – Magyarul: *A katolikus egyház Magyarországon*. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 1991. 59–74.

A Szentszék és Magyarország 1700–1848

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Budapest, 1996. 171–209. Rövidített változata: *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*. Szerk. Zombori István – Cséfalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis. Budapest, 2001, 103–109.

Prohászka Ottokár (1858–1927)

Rubicon (10) 1999/8, 19–23., valamint *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. Szerk. Rácz Árpád. Budapest, 1999, 260–263. Rövidítve: *Szürke eminenciások a magyar történelemben*. Szerk. Szentpéteri József. Budapest, 2003, 128–131.

A bencés rend iskolái a 19–20. században

Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. II. Szerk. Monostori Martina – Szovák Kornél – Takács Imre. Pannonhalma, 1996, 255–263.

A szegvári plébánia története

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (6) 1994/1–2, 149–216.

Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán

Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.
Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001, 17–27.

Az I. vatikáni zsinat az újabb történeti kutatások tükrében

Mérleg (38) 2002/2, 195–215.

XIII. Leó pápa és az ószláv liturgia ügye

Orientalium dignitas. Atti del simposio commemorativo della ricorrenza centenaria della lettera apostolica di papa Leone XIII. A cura di László Orosz. Nyír-egyháza, 1995, 183–192.

Keresztények és a szabadság – történész szemmel

Előadás a 34. Magyar Pax Romana-kongresszuson, 1992-ben Lillafüreden.
Megjelent: *Keresztények és a szabadság.* 34. Magyar Pax Romana-kongresszus, 1992. április 20–26. Lillafüred. Szerk. Békés Gellért – Boór János. Róma, 1992, 35–61.

A kereszténység szerepe a középkori Európában

Rubicon (8) 1997/9. 16–24.

Egyháziak hétköznapijai a középkorban

Rubicon (9) 1998/7.

Várurnők és apácák – nemesasszonyok a középkorban

Rövidítésekkel: *Rubicon* (12) 2001/6. 11–15.

„Megvan az ideje az ölelésnek és megvan az ideje az öleléstől való tartózkodásnak”

Rövidítésekkel: *Rubicon* (5) 1994/6. 20–24.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

www.kronoszkiado.hu

